

Metode

29/09

AFDELING FOR IDÉHISTORIE
MASTERKOPI

Prima

Koselleck

2

BEGREBSHISTORIE OG SOCIALHISTORIE

Ifølge et kendt diktum af Epiktet er det ikke tingene selv, der bringer mennesker ud af ligevægt, men derimod deres meninger om tingene.¹ Ud over den stoiske pointe, at man ikke skal lade sig irritere af ord, så er modsætningen mellem *pragmata* og *dogmata* utvivlsomt mere flertydig, end Epiktets moralanvisning lader vide. Den minder os om den iboende kraft i ordene, uden hvis brug vores menneskelige bestræbelser og lidelser dårligt kunne erfares – og i hvert fald ikke meddeles til andre. Epiktets sætning hører til den lange tradition, der fra gammel tid har beskæftiget sig med forholdet mellem ord og sagsforhold, ånd og liv, bevidsthed og væren, sprog og verden. Også den, der indlader sig på at beskrive begrebshistoriens forhold til socialhistorien, er underlagt denne traditions tunge åg af refleksioner. Han kommer hurtigt ind i området for teoretiske præmisser, som her skal betragtes med udgangspunkt i den historiske forskningspraksis.²

¹ Epiktet: *Epiktets lærerbog* (oversat af J.A. Bundgaard, København, 1999) s. 24.

² De følgende betragtninger er baseret på redaktionsarbejdet med det af Otto Brunner, Werner Conze og Reinhart Koselleck udgivne leksikon *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. For en uddybning af de følgende synspunkter henvises til leksikonets indledning. Om begrebshistoriens oprindelse og nutidige forskningssituation – ikke blot som historisk disciplin – se artiklen »Begriffsgeschichte« af H.G. Meier i *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (Basel/Stuttgart, 1971) s. 788-808.

Sammenhængen mellem begrebshistorie og socialhistorie synes ved første blik løs eller i det mindste vanskelig at bestemme. Den ene disciplin beskæftiger sig fortrinsvis med tekster og ord, mens den anden kun benytter sig af tekster for derigennem at udlæde sagsforhold og bevægelser, der ikke selv er indeholdt i teksterne. Således undersøger socialhistorien for eksempel samfundsformationer og forfatningskonstruktioner eller relationer mellem grupper, samfundslag og klasser, og den spørger ud over begivenhedernes sammenhænge, idet den sigter mod middel- eller langsigtede strukturer og deres forandring. Socialhistorien kan også inddrage økonomiske teoremer for at undersøge baggrunden for enkeltbegivenheder og politiske hændelsesforløb. Her har tekster og deres tilblivelsesomstændigheder overalt blot henvisningskarakter. Anderledes forholder det sig med begrebshistoriens metoder, der har rødder i den filosofiske terminologihistorie, den historiske filologi, semasiologien og onomasiologien; dens resultater er baseret på teksteksegese og kan til stadighed efterprøves herved.

En sådan første sammenligning er selvfølgelig overfladisk. Dog viser en sammenligning af de to metoder, at forholdet mellem begrebshistorie og socialhistorie er så komplekst, at den ene disciplin ikke lader sig reducere til den anden. Dette fremgår alene af de to discipliners genstandsområder: Uden fælles begreber gives der intet samfund og – frem for alt – ingen politisk handlingsenhed. Omvendt grunder vore begreber sig i politisk-samfundsmæssige systemer, der er så komplekse, at de ikke lader sig begribe som sprogfællesskaber ordnet efter særlige ledebegreber. Et »samfund« og dets »begreber« står altså i et spændingsforhold, der også kendteegner de tilhørende videnskabelige discipliner.

Vi skal forsøge at afklare disciplinernes indbyrdes forhold på tre planer:

1. Hvorvidt begrebshistorien følger den klassiske historisk-kritiske metode, men med forhøjet selektivitet bidrager til at gøre temaer fra socialhistorien mere håndterlige. Her fungerer begrebsanalysen som et hjælperedskab for socialhistorien.
2. Hvorvidt begrebshistorien fremstår som en selvstændig disciplin, hvis indhold og rækkevidde kan bestemmes som parallelt med socialhistorien, om end med gensidige overlapninger.
3. Hvorvidt begrebshistorien rummer et genuint teoretisk krav, som socialhistorien må imødekomme, da den ellers kun vil kunne bedrives på en utilstrækkelig måde.

For de følgende overvejelser gælder to begrænsninger: Det skal ikke handle om sproghistorie, heller ikke som en del af socialhistorien, men kun om den politisk-social terminologi, der er relevant for socialhistoriens erfaringsområder. Yderligere bliver der inden for denne terminologi fortrinsvis set på begreber, hvis semantiske bæreevne rækker videre end de »blotte« ord, der bliver anvendt i det politisk-social domæne.³

I. Begrebshistorisk metode og socialhistorie

Vi begynder med et eksempel for at påvise, at begrebshistoriens historisk-kritiske implikationer udgør en nødvendig hjælp for socialhistorien. Eksemplet stammer fra tiden omkring den franske

³ En klar og bibliografisk grundig indføring i den politiske semantik findes hos Walter Dieckmann: *Sprache in der Politik: Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache* (Heidelberg, 1969). Specielt om metode og teori skal nævnes Richard Koebner: »Semantics and Historiography«, i *Cambridge Journal* 7 (1953); Mario A. Cattaneo: »Sprachanalyse und Politologie«, i Robert H. Schmidt (red.): *Methoden der Politologie* (Darmstadt, 1967); ligeså Louis Girard: »Histoire et lexicographie«, i *Annales* 18 (1963), en anmeldelse af Jean Dubois: *Le vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872* (Paris, 1962). Dertil også R. Koselleck (red.): *Historische Semantik und Begriffsgeschichte* (Stuttgart, 1978).

og den spirende industrielle revolution – altså fra et tidsrum, der blev retningsgivende for fremvæksten af sociologien og social-historiske problemstillinger.

I sit berømte *Septemberdenkschrift* fra 1807 udkastede Hardenberg nogle retningslinjer for reorganiseringen af den preussiske stat. Efter erfaringerne fra den franske revolution skulle hele staten omstruktureres økonomisk og socialt. Hardenberg skrev: »En fornuftig rangordning, der ikke begunstiger én stand frem for de andre, men anviser statsborgere i alle stænder deres stilling i bestemte klasser ved siden af hinanden, hører til de sande og på ingen måde til de uvæsentlige opgaver for en stat.«⁴ For at forstå en sådan programerklæring for Hardenbergs forestående reformpolitik kræves en kildekritisk eksegese, der dechifrerer de indeholdte begreber. At den traditionelle skelnen mellem »sande« og »uvæsentlige« opgaver blev overført fra stændersamfundet til »staten« var en betragtningssmåde, der havde været udbredt i knap et halvt århundrede, og som vi ikke skal gå nærmere ind på her. Påfaldende er det først og fremmest, at Hardenberg stiller de vertikale standsopdelinger over for en horisontal klasseinddeling. Stændersamfundet bliver således vurderet pejorativt, da det implicerer begunstigelsen af en stand frem for andre, mens alle medlemmer af disse stænder samtidig skal være statsborgere og således være lige. I det anførte udsagn er de som statsborgere stadig medlemmer af en stand, men deres funktioner defineres ud fra »bestemte klasser« ved siden af hinanden, hvormed en fornuftig rangorden desuagtet skal opstå.

Rent sprogligt medfører en sådan sætning, der er spækket med

⁴ Georg Winter (red.): *Die Reorganisation des Preussischen Staates unter Stein und Hardenberg* (Leipzig, 1931) bd. 1, s. 316. Om interpretationens socialhistoriske sammenhæng, se min bog *Preussen zwischen Reform und Revolution: Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848* (Stuttgart, 1967) s. 158 og s. 190 f. samt ekskurs II om begrebsbestemmelse af 'statsborger' og lignende termer.

politisk-socialt udtryk, ikke så få forståelsesproblemer – også selvom den politiske pointe netop udspringer af den semantiske tvetydighed. I stedet for det traditionelle stændersamfund skal træde et samfund af (formelt ligeberettigede) statsborgere, hvis tilhørsforhold til klasser (der kan defineres økonomisk og politisk) muliggør en ny (statslig) rangorden.

Det er klart, at den nøjagtige betydning først vil fremgå, når man læser hele memorandummet, at den ligeledes må udledes af forfatterens og adressaternes situation, og at den politiske situation og det overordnede sociale billede af datidens Preussen derved må tages i betragtning. Ligesom man til syvende og sidst må forstå sprogbrugen hos forfatteren, hans samtidige og de forudgående generationer, med hvem han levede i et sprogfællesskab. Alle disse spørgsmål hører til den hævdundne historisk-kritiske, især den historisk-filologiske, metode; også selvom der allerede her melder sig spørgsmål, der ikke lader sig besvare ved denne metode alene. Det gælder især de sociale strukturer i datidens Preussen, der ikke kan forstås tilstrækkeligt uden brug af økonomiske, politologiske eller sociologiske spørgeteknikker.

Denne særlige indsnævring af vores problemstilling omkring undersøgelsen af de anvendte begreber giver os nu afgørende hjælp til at stille og besvare socialhistoriske spørgsmål, der går ud over forståelsen af denne ene sætning. Går man fra selve sætningens betydning over til den historiske indordning af de heri anvendte begreber såsom 'stand', 'klasse' eller 'statsborger', da viser det sig hurtigt, hvilke forskellige lag af datidens erfaringshusholdning der indgår i sætningen.

Idet Hardenberg taler om statsborgere, anvender han en *terminus technicus*, der allerede var i omløb, men endnu ikke blev brugt juridisk i almen preussisk landret, og som rummede en polemisk pointe rettet mod det gamle stændersamfund. Det drejede sig endnu om et kampbegreb, der vendte sig mod den

standsbase-rede, retlige ulighed, uden at der på daværende tidspunkt eksisterede en statsborgerret, der tildelte en preussisk statsborger politiske rettigheder. Udtrykket var aktuelt og fremtids-svangert, og det henviste til en forfatningsmodel, der nu skulle gøres til virkelighed. Standsbegrebet indeholdt omkring år 1800 uendeligt mange betydningsnuancer af politisk, retlig, markeds-mæssig og samfundsmæssig art, hvorfor der ikke kan uddrages en entydig mening af ordet selv. Idet Hardenberg sammentænkte stand og begunstigelse, har han i hvert fald kritisk undergravet de øvre stænders traditionelle magtbeføjelser, idet modbegrebet i denne sammenhæng hedder klasse. Begrebet 'klasse' indeholdt dengang lige så mangfoldige betydninger, der i nogen grad overlappede betydningerne i 'stand'. Dog kan det siges om den tyske bureaukratiske sprogbrug – især den preussiske – at en klasse dengang snarere bestemtes ud fra markeds-mæssige og forvaltnings-retlige kriterier end ud fra politiske og fødsels-mæssige kriterier. I denne sammenhæng må man for eksempel kaste et blik på den fysiokratiske tradition, hvor de gamle stænder for første gang blev omdefinert efter økonomisk-funktionelle kriterier – et forehavende, som Hardenberg delte i markedsliberal henseende. Anvendelsen af 'klasse' viser, at der her bringes en social model i spil, som peger ud mod fremtiden, mens standsbegrebet knytter an til en århundredgammel tradition – til strukturer, som var lov-mæssigt underbyggede i landretten, men hvis ambivalenser afslørede revner i stænderkonstruktionen og tydeliggjorde dens reformbehov. Udmålingen af betydningsrummet for hvert af de anvendte begreber vidner dermed om en til samtiden knyttet polemisk pointe, om en fremtidskomponent samt om elementer i socialforfatningen, som nok stammer fra fortiden, men stadig eksisterer – elementer, hvis specifikke sammenhæng afdækker sætningens mening. Således er den historiske udtrykskraft på forhånd fastlagt i semantikkens temporale organisering.

I teksteksegelsen får det målrettede blik på brugen af politisk-socialle begreber og undersøgelsen af deres betydning altså en socialhistorisk rang. De momenter af varighed, forandring og fremtidighed, som er til stede i en konkret politisk situation, sammenfattes i den måde, hvorpå situationen håndteres sprogligt. Dermed bliver – endnu mere alment udtrykt – sociale tilstande og deres forandringer allerede her tematiseret.

Det er et både begrebs- og socialhistorisk relevant spørgsmål, hvor langt tilbage i tiden man vil kunne bruge begreber som indikatorer på politisk-social forandring og historisk dybde på så streng en måde som i vores eksempel. For det tyske sprogområde kan det påvises, at der fra ca. 1770 fremkommer et væld af nye betydninger af gamle ord samt egentlige nydannelser, der med sproghusholdningen forandrer det samlede politiske og sociale erfaringsrum og danner nye forventningshorisonter. Uden at vi her skal stille spørgsmålet om »saglig« eller »begrebslig« prioritet i forandringsprocessen, er resultatet oplysende nok. Kampen om de »rigtige« begreber bliver i stigende grad socialt og politisk sprængfarlig.

Også vores forfatter, Hardenberg, lagde megen vægt på begrebslige forskelle, og han talte stædigt for lovgivning om sprogbrug – en praksis, der siden den franske revolution har hørt til politikeres hverdag. Således tiltalte han både i forsamlinger og i sin brevveksling adelige herremænd som 'godsbesiddere', mens han ikke undså sig for at modtage medlemmer af de regionale *Kreisstände* på korrekt vis som stands-mæssige deputerede. »Således skal«, som hans modstander Marwitz forarget bemærkede, »også begreberne forvirres, og den gamle brandenburgske forfatning føres til sin grav ved forveksling af navne.« Skønt korrekt i sin følgeslutning overså Marwitz, at Hardenberg faktisk benyttede sig af nye begreber og dermed åbnede en kamp om benævnelsen af den nye organisering af samfundet – en kamp, der strækker sig

over de følgende år i den samlede brevveksling mellem de gamle stænder og bureaukratiet. Marwitz så ganske vist med stor skarphed, at det retligt begrundede krav, som det gjaldt om at forsvare, stod og faldt med måden, hvorpå man benævnte den standsnæssige organisation. Således desavouerede han en delegation af standsfæller, der havde meldt sig hos kansleren som 'indbyggere' i Brandenburgs grænseland. Det kunne de godt, så længe det var »det økonomiske«, der var tale om. »Hvis der derimod var tale om vore rettigheder, så forrådte dette ene ord – indbygger – missionens mål.«⁵ Dermed gik Marwitz ikke det skridt videre, som hans standsfæller var tilbøjelige til at gå ud fra økonomiske overvejelser. De søgte at omsætte deres politiske (for)rettigheder til økonomiske fordele.

Den semantiske kamp om at definere politiske eller sociale positioner og at opretholde eller styrke definitionernes kraft er ganske vist karakteristisk for alle de krisetider, som vi kender fra skriftlige kilder. Men siden den franske revolution har denne kamp intensiveret sig og forandret sig strukturelt: Begreber tjener ikke længere blot til at sammenfatte noget foreliggende, de griber også ud i fremtiden. I stadig større udstrækning blev der dannet fremtidsbegreber, og positioner, der først kunne tilkæmpes i fremtiden, måtte først formuleres sprogligt for overhovedet at kunne indtages eller tilkæmpes. Mange begrebers erfaringsindhold blev derved ringere, og proportionalt hermed forstærkedes det i begreberne indeholdte krav om virkeliggørelse. Erfaringsindhold og forventningsrum kom til at dække hinanden stadig mindre. Hertil hører de talrige nye -ismer, der som samlings- og bevægelsesbegreber tjente til at ordne og mobilisere de nu ikke længere standsopdelte masser på nye måder. Anvendelsesmulighederne for sådanne ord

⁵ Friedrich Meusel (red.): *Friedrich August Ludwig von der Marwitz* (Berlin, 1908-1913) bd. 2, 1, s. 235 ff.; bd. 2, 2, s. 43.

rakte ligesom i dag fra slagord til videnskabeligt definerede begreber. Her kan blot mindes om 'konservatisme', 'liberalisme' eller 'socialisme'.

Fra den tid, hvor samfundet er gået ind i den industrielle udvikling, giver de hertil knyttede begrebers politiske semantik os en nøgle, som i dag er nødvendig for at forstå fortidens fænomener. Man kan blot tænke på betydnings- og funktionsændringer i begrebet 'revolution', der først tilbød en model for begivenhedernes mulige gentagelse, men derpå omdannedes til et historiefilosofisk målbegreb og politisk aktionsbegreb, som for os i dag er en indikator på strukturelle forandringer. Her bliver begrebshistorien en integreret del af socialhistorien.

Deraf følger en metodisk minimalfordring: nemlig at fortidens sociale og politiske konflikter må afkodes med deres datidige begrebslige begrænsninger som medium og med blik for den selvforståelse, som dengang kom til udtryk i de deltagende parters sprogbrug.

Således er den begrebslige afklaring af de i eksemplet fremhævede termer – stand, klasse, godsbesidder, ejer, det økonomiske, indbygger og statsborger – en delvis forudsætning for at kunne tyde konflikten mellem den bureaukratiske reformgruppe og de preussiske junkere. Netop den kendsgerning, at parterne personalt og socialt overlappede hinanden, gør det så meget mere nødvendigt at foretage en semantisk afklaring af de sociale og politiske fronter inden for dette samfundslag for at kunne bestemme de interesser eller hensigter, der skjuler sig bag disse fronter.

Begrebshistorien er altså for det første en specialiseret kildekritisk metode, der sigter på anvendelsen af socialt eller politisk relevante termer, og som analyserer de særligt relevante udtryk, der har socialt eller politisk indhold. Det giver sig selv, at en historisk afklaring af de på et givet tidspunkt anvendte begreber ikke blot må gribe tilbage til sproghistorien, men også til socialhistoriske

data, da enhver semantik har at gøre med ikke-sprogligt indhold. Dette begrundes såvel begrebshistoriens prekære isolerede position i sprogvidenskabens⁶ som dens fremragende bidrag til historiefaget. Under begrebsafklaringens dyse bliver forgangne udsagn præciseret, hvormed de i fortiden intenderede sagsforhold eller relationer gøres tydeligere for os.

II. Begrebshistorie som disciplin og socialhistorie

Når vi hidtil blot har betonet det kildekritiske aspekt af en begrebsbestemmelse som hjælp i socialhistoriske spørgsmål, ligger der heri en forenkling af, hvad en begrebshistorie formår at yde. Dens metodiske krav opridses nemlig også konturerne af et selvstændigt domæne, der står i et gensidigt stimulerende spændingsforhold til socialhistorien. Historiografisk set fik specialiseringen i begrebshistorie en ikke ringe indflydelse på socialhistoriske problemstillinger. For det første begyndte den som kritik af den ureflekterede overførsel af nutidige og tidsbundne politiske og forfatningsrelaterede udtryk til fortidige forhold;⁷ for det andet intenderede den en kritik af idéhistorien, for så vidt ideerne blev behandlet som konstante størrelser, der artikulerede sig i forskellige historiske gestalter, men uden at ændre sig i deres kerne. Begge impulser førte til en metodisk præcisering, hvor man for et givet begrebs historie udmåler erfaringsrummet og forventningshorisonten for de forskellige tider for hermed at undersøge begrebernes sociale og politiske funktion og deres samfundsspecifikke brug – kort sagt: hvor den synkrone analyse medtematiserer situation og tidsbestemte forhold.

En sådan fremgangsmåde kræver, at man oversætter forgangne betydninger af ord til vores nutidige forståelse. Enhver ord- eller

⁶ Se Noam Chomsky: *Aspects of the Theory of Syntax* (Massachusetts, 1965) s. 148 ff.

⁷ Herom Ernst-Wolfgang Böckenförde: *Die deutsche verfassungsgeschichtliche Forschung im 19. Jahrhundert: Zeitgebundene Fragestellungen und Leitbilder* (Berlin, 1961).

begrebshistorie leder fra en fastlæggelse af forgangne betydninger til en bestemmelse af disse betydninger for os. Idet denne fremgangsmåde reflekteres metodisk af begrebshistorien, bliver den synkrone analyse af fortiden udvidet diakront. Metodisk set skal den diakrone analyse nydefinere gamle betydninger i et nutidigt videnskabeligt sprog.

Konsekvent betragtet forandrer disse metodiske perspektiver sig også indholdsmæssigt hen over tiderne i en historie om det til givne tider tematiserede begreb. Idet begreberne ved deres anden gennemgang løsnes fra den første undersøgelses situationsbundne kontekst, deres betydninger forfølges over tid, og undersøgelserne forbindes med hinanden, bliver de enkelte historiske begrebsanalyser til begrebets historie. Først på dette niveau bliver den historisk-filologiske metode begrebshistorisk udbygget – først på dette niveau overskrider begrebshistorien sin subsidære karakter i forhold til socialhistorien.

Ligeledes forøges det socialhistoriske udbytte. Netop fordi optikken fokuserer strengt diakront på et begrebs varighed og forandring, øges den socialhistoriske relevans af resultatet. I hvor høj grad har det intenderede eller mente indhold af et og samme ord holdt sig over tid? Hvor meget har det ændret sig, i og med at også et begrebs mening er underlagt historiske forandringer? Kun diakront kan et socialt eller politisk begrebs varighed og gyldighed og de hermed korresponderende strukturer komme til syne. At ord forbliver uændrede, er ikke et tilstrækkeligt indicium på uforandrede sagsforhold. Således er det enslydende ord 'borger' betydningsblindt, hvis ikke udtrykket 'borger' undersøges i sine begrebslige forandringer: fra (by)borgeren omkring 1700 over (stats-)borgeren omkring 1800 til borgeren (= ikke-proletar) omkring 1900, hvormed der blot er tegnet en grov skitse.

Stadtbürger var et standsrelateret begreb, hvori retlige, politiske, økonomiske og samfundsmæssige bestemmelser gik sammen i ét;

bestemmelser der med andet indhold udfyldte de almindelige standsbegreber.

Mod slutningen af det 18. århundrede definerede den preussiske landret ikke længere en *Stadtbürger* ved at opregne positive kriterier (som i udkastet), men negativt som tilhørende hverken bonde- eller adelsstanden. Dermed hævdede den per negation et krav på højere almenhed, som bragtes på begreb med *Staatsbürger*. Negationen af negationen var tilsvarende nået, da statsborgeren i 1848 trådte frem i sine positivt omskrevne politiske rettigheder, som han førhen kun havde nydt som 'indbygger' og deltager i et frit handelssamfund. På baggrund af et liberalt og af staten beskyttet handelssamfunds formale lighed for loven blev det da muligt med udgangspunkt i økonomiske forhold at tilordne 'borgeren' en bestemt klasse, hvorudfra man først sekundært afledte politiske eller samfundsmæssige funktioner. Denne almene beskrivelse gælder såvel for klassevalgretten som for Marx' teori.

Det er først den diakrone dybdeinddeling af et begreb, som giver os udsyn til langstrakte strukturforandringer. Således er også den snigende og langsomme betydningsforandring af *societas civilis* til 'det borgerlige samfund', der til sidst blev bevidst konciperet som adskilt fra staten, en socialhistorisk relevant erkendelse, der kun kan opnås på begrebshistoriens refleksionsniveau.⁸

Det diakrone princip konstituerer altså begrebshistorie som et selvstændigt forskningsområde, der ved at reflektere over begreber og deres forandringer ser bort fra det ikke-sproglige indhold, som er socialhistoriens område. Man må først få greb om varighed, forandring eller nydannelser af ords betydninger, før disse kan behandles som indikatorer på ikke-sprogligt indhold, på sociale strukturer eller på politiske konflikter.

⁸ Små. artiklen »Bürgerliche Gesellschaft« af Manfred Riedel i *Geschichtliche Grundbegriffe*.

I et rent temporalt perspektiv lader de sociale og politiske begreber sig nu ordne i tre grupper. Der kan for det første være tale om traditionsbegreber, som i den aristoteliske forfatningslære, hvis betydninger delvis holder over tid, og hvis krav – selv under nutidige forhold – modsvarer noget empirisk. Endvidere kan der registreres begreber, hvis indhold har forandret sig så afgørende, at betydningerne – trods et uændret ordkorpus – knap nok kan sammenlignes og kun kan genskabes historisk. Man kan blot tænke på den moderne betydningsmangfoldighed i ordet *Geschichte*, der på én gang synes at være sit eget subjekt og objekt – i modsætning til de *Geschichten* og *Historien*, der handler om konkrete genstands-områder eller personer; eller man kan tænke på 'klasse' til forskel fra det romerske *classis*. Endelig kan man registrere neologismer, der reagerer på bestemte politiske eller sociale forhold, hvis nye karakter de søger at registrere eller ligefrem at provokere. Her kan nævnes 'kommunisme' eller 'fascisme'.

Inden for dette temporale skema findes der naturligvis uendeligt mange overgange. Således kan demokratibegrebets historie betragtes under alle tre aspekter. Først var der det antikke demokrati som en ud af flere mulige forfatningsformer for *polis*. Her findes bestemmelser, fremgangsmåder og regelmæssigheder, som kan genfindes i vore dages demokratier. I det 18. århundrede blev begrebet aktualiseret for at kunne betegne nye organisationsformer for moderne storstater med deres sociale følgeproblemer. Under påberåbelse af lovene eller lighedsprincippet bliver gamle betydninger taget op og modificeret. Men med de sociale forandringer, der følger med den industrielle revolution, får begrebet nye valenser: Det bliver til et forventningsbegreb, som i et historiefilosofisk perspektiv – det være sig lovgivningsmæssigt eller revolutionært – kræver stadig nye og nyopdagede behov tilfredsstillet for at kunne indfri sin mening. Til sidst bliver 'demokrati' til et alment overbegreb, som ved at træde i stedet for 'republikken' (*politeia*)

fortrænger alle andre forfatningstyper som illegale styreformer. På baggrund af denne globale almenhed, der politisk kan udmøntes på vidt forskellige måder, bliver det påkrævet at præge begrebet på ny ved hjælp af supplerende bestemmelser. Kun sådan kan det holde sig politisk funktionsdygtigt. Således opstår det repræsentative demokrati, det kristelige demokrati, det sociale demokrati, folkedemokratiet osv.

Varighed, forandring og nyskabelse bliver altså for ét og samme ords betydninger og brug sammenfattet diakront. En begrebs-histories temporale spørgsmål om varighed, forandring og nyskabelse fører derved til en dybdeinddeling af vedholdende, overlappende, udtjente og nye betydninger, der først kan blive relevante for socialhistorien, når begrebets historie er blevet udarbejdet isoleret. Som selvstændig disciplin leverer begrebs-historien således indikatorer for socialhistorien, idet den følger sin egen metode.

Indsnævringen af analysen til begreber kræver en yderligere afklaring for at beskytte metoden imod en forhastet identificering med socialhistoriske spørgsmål, der knytter sig til ikke-sprogligt indhold. Selvfølgelig kan der udkastes en sproghistorie, der konciperes som socialhistorie. En begrebshistorie er imidlertid skarpere afgrænset. Den metodiske indsnævring til historien om begreber, der kan udtrykkes i ord, fordrer en begrundelse, der gør det muligt at skelne mellem 'begreb' og 'ord'. Hvordan den lingvistiske trekant: ord (betegnelse) – betydning (begreb) – genstand, end bliver anvendt i sine forskellige varianter, kan man – i hvert fald pragmatisk – foretage en simpel skellen: Kildesprogets socio-politiske terminologi rummer en række udtryk, der på grundlag af kildekritisk eksegese definatorisk kan fremhæves som begreber. Ethvert begreb hænger på et ord, men ikke alle ord er sociale og politiske begreber. Sociale og politiske begreber indeholder et konkret krav om almenhed, og de er altid flertydige – og er

for historievidenskaben begge dele på en anden måde end ord slet og ret.

Således kan en gruppes identitet artikuleres og fremstilles sprogligt gennem den enfatiske brug af ordet 'vi', og begrebsligt er denne fremgangsmåde først forståelig, når dette 'vi' sættes på begreb med kollektivnavne som 'nation', 'klasse', 'venskab', 'kirke' osv. Den almene anvendelighed af 'vi' konkretiseres ved de nævnte udtryk, men på et niveau for begrebslig almenhed.

Et ords prægning til begreb kan – alt efter kildernes sprogbrug – være glidende. Dette skyldes i første række, at alle ord og begreber er flertydige. Heri ligger deres fælles historiske kvalitet. Men flertydigheden lader sig læse på forskellige måder, afhængigt af, hvorvidt et ord kan forstås som begreb eller ej. Tankemæssige eller genstandsmæssige betydninger hæfter sig ganske vist til ordet, men de næres tillige af det intenderede indhold, af den talte eller skrevne kontekst og af den samfundsmæssige situation. Dette gælder for både ord og begreber. Et ord kan imidlertid være entydigt i brug. Et begreb må derimod forblive flertydigt for at være et begreb. Begrebet hænger på ordet, men det er samtidig mere end et ord. Et ord bliver til et begreb, når mængden af en politisk-social betydnings- og erfaringsammenhæng, i hvilken og om hvilken et ord bliver brugt, i sin helhed indgår i ordet.

Hvor meget indgår der for eksempel ikke i ordet 'stat', for at det kan blive et begreb: styre, område, borgerskab, lovgivning, domstole, forvaltning, skatter og en hær for blot at nævne de almindelige ting. I ordet 'stat' bliver en række hver for sig komplekse sagsforhold med egen terminologi (og egen begrebslighed) opfanget og bragt på et fælles begreb. Begreber er altså koncentrat af mange betydningsindhold. Ordenes betydninger og det betydede kan tænkes adskilt. I begrebet sammenfalder betydninger og det betydede i den forstand, at mangfoldigheden af historisk virkelighed og historisk erfaring indgår i et ords flertydighed på en sådan

måde, at den kun kan begribes via dette ene ord. Et ord rummer betydningsmuligheder; et begreb forener en rigdom af betydninger. Et begreb ikke blot kan, men må altså være flertydigt: »Alle begreber, i hvilke en hel proces sammenfatter sig semiotisk, unddrager sig definitionen; definerbart er kun det, der ikke har en historie« (Nietzsche). Et begreb bundter den historiske erfarings mangfoldighed med en sum af teoretiske og praktiske forhold til en sammenhæng, der som sådan kun er givet – og kan erfares – ved begrebet.

Hermed bliver det tydeligt, at begreber godt nok sammenfatter politisk og socialt indhold, men at deres semantiske funktion, deres bæreevne, ikke kan afledes alene af de sociale og politiske forhold, som de knytter sig til. Et begreb er ikke blot en indikator på de af begrebet omfattede sammenhænge, men er også en faktor. Ethvert begreb sætter bestemte horisonter og grænser for mulig erfaring og tænkelig teori. Derfor kan begrebernes historie åbne for erkendelser, som et studium af sagsforholdene ikke afslører. Begrebssproget er i sig selv et konsistent medium for en tematisering af erfaringsmulighed og teori. Det lader sig ganske vist også gøre i social-historisk hensigt, men den begrebshistoriske metode må da tages med i betragtning.

Imidlertid bør disciplinens selvstændighed ikke føre til, at det ikke-sproglige indhold affærdiges som uvigtigt, blot fordi det tilsidesættes under et bestemt stadium i undersøgelsen. Tværtimod. Når man spørger til den sproglige sammenfatning af politiske situationer eller sociale strukturer, bliver disse selv bragt i tale. Som historisk disciplin har begrebshistorien til stadighed at gøre med politiske eller sociale begivenheder eller tilstande, skønt kun med dem, der er sat på begreb og artikuleret i kildesproget. Den fortolker i en snæver forstand historie gennem de hertil hørende, fortidige begreber – også selvom ordene endnu bruges i dag – og den forstår begreberne historisk, også når deres fortidige

brug må nydefineres for os i dag. Spidsformuleret har begrebs-historien for så vidt konvergensen af begreb og historie som tema. Historie ville ellers kun være historie i den udstrækning, den gennem tiden er blevet begrebet. Erkendelsesteoretisk ville der da intet være hændt, som ikke også var blevet omfattet af begreber. Men ud over denne overvurdering af skriftlige kilder, som hverken er teoretisk eller empirisk holdbar, lurer der bag denne konvergenstese en fare for at misforstå begrebshistorien ontologisk. Også den kritiske impuls – at integrere idé- eller åndshistorien i social-historien – ville derved gå tabt, og dermed også den ideologikritiske effekt, som begrebshistorien kan udløse.

Den begrebshistoriske metode gennembyder snarere den naive cirkelslutning fra ordet til sagsforholdet og tilbage igen. Det ville være en teoretisk kortslutning, der ikke kunne indfries, at begribe historien alene ud fra dens egne begreber, for eksempel som identitet mellem sprogligt artikuleret tidsånd og begivenhedssammenhæng. Snarere består der netop mellem begreb og sagsforhold en spænding, som snart øges, snart afbrydes igen, snart synes uløselig. Der kan til stadighed registreres en kløft mellem sociale sagsforhold og den herpå møntede eller overgribende sprogbrug. Ændringer i betydninger og sagsforhold, situationsskift og behov for nybenævnelser korresponderer på forskellig måde med hinanden.

Dette medfører metodiske udfordringer. Undersøgelsen af et begreb bør ikke kun gå semasiologisk til værks; den kan ikke begrænses til ordenes betydninger og deres forandring. En begrebshistorie må til stadighed tage højde for ånds- og social-historiske forskningsresultater, frem for alt må den også arbejde onomasiologisk skiftende med den semasiologiske tilgang. Det vil sige, at begrebshistorien må registrere de mangfoldige benævnelser for (identiske?) sagsforhold for at kunne redegøre for, hvordan noget blev bragt på begreb. Således lader fænomenet *Säkularisation*

sig ikke undersøge alene ved analyse af dette udtryk.⁹ Ordhistorisk må også parallelle udtryk som *Verweltlichung* og *Verzeitlichung* tages i betragtning, socialhistorisk kirke- og forfatningsrettens områder, og åndshistorisk de ideologiske strømninger, der har udkrystalliseret sig i dette udtryk – alt dette før begrebet *Säkularisation* er forstået tilstrækkeligt som både faktor i og indikator for den dermed betegnede historie.

Eller for at nævne et andet fænomen: Det gamle riges føderale struktur hører til de tidsligt vidtrækkende sagsforhold, der fra senmiddelalderen og frem til den tyske forbundsrepublik har etableret bestemte grundmønstre for politiske muligheder og politisk adfærd. En ordhistorie for *Bund* rækker imidlertid ikke til at omfatte den begrebslige håndtering af den føderale struktur i historiens løb. Dette kan – groft forenklet – skitseres som følger. Termen *Bund* er i den tyske retspraksis en relativt sen orddannelse fra det 13. århundrede. At indgå i forbund kunne i det tyske retssprog kun udtrykkes og gennemføres mundtligt, for så vidt de ikke lod sig subsumere under latinske udtryk som *foedus*, *unio*, *liga*, *societas* osv. I første omgang var det summen af de allerede indgæede *Verbündnisse*, der kondenserede sig til institutionsbetegnelsen *Bund*. Senere, da man fik større erfaring med at danne forbund, lykkedes den sproglige almengørelse, som derefter stod til rådighed med begrebet *Bund*. Herefter kunne der – begrebsligt – reflekteres over forholdet mellem et *Bund* og riget samt over rigets forfatning som *Bund*. Denne teoretiske mulighed blev imidlertid næsten ikke udnyttet i den sene middelalder. *Bund* forblev et overvejende standsretligt begreb, særligt som betegnelse for *Städtebünde*, til forskel fra fyrstelige overenskomster eller ridderskabsbaserede samfund. Den religiøse opladning af begrebet i reformatio-

⁹ Sml. Hermann Lübke: *Säkularisierung: Geschichte eines ideenpolitischen Begriffs* (Freiburg/München, 1965) samt Hermann Zabel: *Verweltlichung – Säkularisierung: Zur Geschichte einer Interpretationskategorie* (Dissertation, Münster, 1968).

nens tidsalder førte da – i modsætning til den calvinistiske verden – til dets politiske opslidning. Efter Luthers mening var det kun Gud, der kunne stifte et *Bund*, hvorfor den schmalkaldiske *Vorstand* aldrig havde betegnet sig som et *Bund*. Det er først i historio-grafien, det får denne betegnelse. Den enfatiske, både religiøse og politiske, brug af udtrykket hos Müntzer og bønderne i 1525 førte desuden til en diskriminering og senere tabuisering af dets anvendelse. Som forfatningsretlig *terminus technicus* trådte det derfor i baggrunden, og de konfessionelle kampgrupper samlede sig under de nærmest synonyme og neutrale udtryk *Liga* og *Union*. Under de blodige opgør udviklede disse udtryk sig til religiøse kampbegreber, der kom i vanry i løbet af trediveårskrigen. Franske udtryk som *Allianz* anvendtes fra 1648 om de tyske fyrsters konstitutionelle ret til at indgå forbund. Dette gennemførtes ud fra folkeretlige kriterier og blev langsomt forandret. Først med opløsningen af den gamle standsbaserede rigsorden dukkede udtrykket *Bund* op igen, nu på samfundsmæssigt såvel som på stats- og folkeretligt plan ved siden af hinanden. Det sociale udtryk *bündisch* blev opfundet (af Campe), den retlige skelnen mellem *Bündnis* og *Bund* – der tidligere betød det samme – kunne nu artikuleres, og endelig fandt man ved rigets opløsning på udtrykket *Bundesstaat*, i hvilket de førhen uløselige forfatningsmæssige aporier for første gang kunne bringes på et historisk begreb, der pegede mod fremtiden.¹⁰

Disse henvisninger skulle gerne vise, at en ordhistorie for betydningerne af *Bund* ikke rækker til at beskrive historien om dét, der i løbet af det tyske riges historie er blevet bragt på begreb i forbindelse med føderale strukturproblemer. Semantiske felter skal måles ud, og forholdet mellem *Einung* og *Bund*, mellem *Bund* og *Bündnis*, og disse udtrykks forhold til *Union* og *Liga* eller *Allianz*

¹⁰ Sml. min artikel »Bund« i *Geschichtliche Grundbegriffe*.

skal undersøges for de forskellige perioder. Spørgsmålet om de vekslende modbegreber må stilles for at kunne skelne mellem politiske fronter og religiøse eller sociale grupperinger, der har dannet sig inden for de føderale muligheder. Nydannelser må fortolkes, for eksempel må man besvare spørgsmålet om, hvorfor udtrykket *Föderalismus*, der stammer fra det sene 18. århundrede, ikke blev et kernebegreb i det 19. århundredes tyske forfatningsret. Hvis man ikke inddrager parallel- eller modbegreberne, relaterer almene og specielle begreber til hinanden og registrerer overlapper mellem forskellige udtryk, er det ikke muligt at undersøge et ords status af »begreb«, hverken for den indre sociale opbygning eller for politiske frontstillinger. Netop i sin vekslen mellem semasiologiske og onomasiologiske spørgsmål sigter begrebshistorie i sidste ende på »sagshistorien«.

Den skiftende status af ordet *Bund* kan da i særlig grad belyse forfatningsmæssige forhold, som er – eller ikke er – blevet bragt på begreb under dette udtryk. Den tilbageskuende afklaring og nutidige definition af den forgangne brug af ord befordrer da forfatningshistoriske indsigter: Om udtrykket *Bund* blev anvendt som standsretligt begreb, som religiøst forventningsbegreb, som politisk organisationsbegreb eller som folkeretligt målbegreb (som hos Kant); at afklare dette vil sige at finde de distinktioner, der også »sagligt« opdele historien.

Anderledes udtrykt er begrebshistorien ikke et mål i sig selv – heller ikke når den følger sin egen metode. For så vidt som den leverer indikatorer og faktorer for socialhistorien, lader begrebshistorie sig altså også definere som en metodisk selvstændig del af den socialhistoriske forskning. Af denne selvstændighed udspringer endnu et metodisk fortrin, der har at gøre med de fælles teoretiske præmisser for begrebs- og socialhistorien.

III. Om begrebshistoriens og socialhistoriens teori

Alle de hidtil fremførte eksempler – borgerbegrebets, demokrati-begrebets og forbundsbegrebets historie – vidner om et formålt fællestræk: Synkront tematiserer de tilstande, og diakront tematiserer de tilstandenes forandringer. Dermed sigter de på det, der inden for socialhistoriens genstandsområde gerne betegnes som strukturer og deres forandring. Ikke at det ene bør afledes ufor-midlet af det andet, men begrebshistorien har det fortrin at reflektere denne sammenhæng mellem begreb og virkelighed. Derved opstår en erkendelsesbefordrende spænding, der er produktiv for socialhistorien.

Det er ikke nødvendigvis sådan, at varigheden af ordenes betydninger og deres forandringer svarer til de dermed betegnede strukturers varighed og forandring. Netop fordi gennemgående ord ikke i sig selv er et tilstrækkeligt indicium på uforandrede sagsforhold og – omvendt – fordi sagsforhold, der forandrer sig langsomt, omfattes af meget forskellige udtryk, er den begrebs-historiske metode uomgængelig, når man arbejder med social-historiske spørgsmål.

Det hører til begrebshistoriens fortrin, at den ved at veksle mellem synkrone og diakrone analyser kan hjælpe til at bestemme varigheden af forgangne erfaringer og bæredygtigheden af forgang-ne teorier. Ved at skifte perspektiv kan uregelmæssigheder komme til syne – de dukker op mellem gamle ords betydninger, der sigter på forsvindende sagsforhold, og nye indhold af det samme ord. Således kan man opdage betydningsvedhæng, som ikke længere svarer til nogen virkelighed, eller man kan opdage virkeligheder, der skinner igennem et begreb, mens deres betydning forbliver ubevidst. Netop det diakrone tilbageblik kan blotlægge lag, der er tildækkede i almindelig sprogbrug. Således er det religiøse betyd-ningsindhold af *Bund* aldrig blevet strøget helt, heller ikke da udtrykket i det 19. århundrede blev et socialt og politisk organisa-

tionsbegreb. Marx og Engels har været klar over dette, da de lavede deres *Manifest der kommunistischen Partei* ud af »trosbekendelsen« for *Bund der Kommunisten*.

Begrebshistorien afdækker således de forskellige lag i et begrebs fra forskellige tider stammende betydninger. Dermed fører den ud over diakronien og synkronien som strikte alternativer og henviser til den samtidighed af det usamtidige, der kan være indeholdt i et begreb. Den tematiserer altså – anderledes vinklet – hvad der for socialhistorien må høre til de teoretiske præmisser, når den vil udmåle korte, mellemlange eller lange sigt eller afveje begivenheder og strukturer mod hinanden. Et begrebs historiske dybde, som altså ikke er identisk med dets betydnings kronologiske orden, får dermed en systematisk særstilling, som enhver socialhistorisk forskning må tage til efterretning.

Begrebshistorien arbejder altså ud fra den teoretiske forudsætning at skulle afveje og udmåle varighed og forandring i forhold til hinanden. Så længe den gør det i sprogets (både kildesprogets og videnskabssprogets) medium, reflekterer den teoretiske præmisser, der også må indløses af en »sagshistorisk« orienteret socialhistorie.

Det er en almen egenskab ved sproget, at hver af dets ords betydninger rækker ud over den singularitet, som historiske begivenheder kan siges at have. Ethvert ord, selv ethvert navn, viser alt efter sine sproglige muligheder ud over det enkelte fænomen, som det på et givent tidspunkt betegner eller benævner. Det gælder i lige så høj grad for historiske begreber, også når de primært har tjent til begrebsligt at sammenfatte komplekse erfaringsindhold i deres singularitet. Et én gang »præget« begreb rummer rent sprogligt den mulighed i sig at blive anvendt generaliserende, at danne typer eller at etablere en synsvinkel, der åbner for sammenligninger. Det, der omhandler et bestemt parti, en bestemt stat, en bestemt hær, bevæger sig sprogligt på et niveau, som potentielt indbefatter andre partier, stater eller arméer. En historie for de

tilsvarende begreber inducerer altså strukturelle spørgsmål, som socialhistorien opfordres til at besvare.

Begreber belærer os ikke kun om forgangne betydningers singularitet, men rummer også strukturelle muligheder – de tematiserer samtidigheder i det usamtidige, som ikke kan bringes i overensstemmelse med historiens begivenhedsforløb. Begreber, der omfatter forgangne omstændigheder, sammenhænge og processer, bliver for socialhistorikeren, der betjener sig af dem i sin forståelsesproces, til formale kategorier, der sættes som betingelser for mulig historie. Kun begreber, der gør krav på varighed og stadig anvendelighed, og som kan efterprøves empirisk – altså begreber med strukturelle fordringer – kan åbne den vej, ad hvilken en datidens »virkelige« historie overhovedet kan fremstå som mulig i dag og tillige kan fremstilles.

Dette bliver endnu tydeligere, når kildesprogets forhold til videnskabssproget bliver formidlet begrebshistorisk. Historieforskningen bevæger sig på to niveauer: Enten undersøger den sagsforhold, der blev artikulert sprogligt i fortiden, eller også rekonstruerer den sagsforhold, der ikke tidligere er blevet sprogligt artikulert, men som fremdrages ved hjælp af bestemte metoder eller slutninger fra indicier. I det første tilfælde tjener de gamle begreber som heuristisk afsæt for en sammenfatning af den forgangne virkelighed. I sidstnævnte tilfælde betjener historieforskningen sig af kategorier, der er dannet og defineret *ex post* og anvendes, uden at de findes i kildematerialet. Således opstiller man for eksempel markedsteoretiske præmisser for at kunne undersøge den tidlige kapitalisme ved hjælp af kategorier, der dengang var ukendte. Eller man udvikler politiske teoremer, der applikeres på forgangne forfatningsforhold, uden at de af den grund behøver at fremkalde en historie i optativ. I begge tilfælde afklarer begrebshistorien den differens, der hersker mellem forgangen og nutidig begrebslighed, hvad enten den oversætter den gamle kildebundne sprogbrug og

definitivt beredder den for den nutidige forskning, eller efterprøver den historiske bæredygtighed af de moderne definitioner af videnskabelige begreber. Begrebshistorien omfatter den konvergenzone, i hvilken fortiden og dens begreber indgår i nutidige begreber. For at få greb om det fælles og det adskillende i tiden har den altså brug for en teori.

For at gentage et kendt eksempel, er det åbenlyst forkert at slutte fra brugen af ordet 'stat' (*status, état*) til fænomenet den moderne stat, hvilket for nylig blev demonstreret i en grundig undersøgelse.¹¹ Socialhistorisk er det til stadighed et givtigt spørgsmål, hvorfor det først var på et bestemt tidspunkt, at bestemte fænomener blev bragt på deres fælles begreb. Selvom der for længst var etableret et bureaukrati og en hær, har det preussiske retssprog først i 1848 legaliseret mængden af preussiske stater som en stat: altså på et tidspunkt, hvor det liberale markedssamfund havde relativiseret de standsmæssige forskelle og tillige frembragt et proletariat, der spredte sig over alle provinser. Den preussiske stat blev altså først døbt i retssproget, da den var en borgerlig forfatningsstat. Sådanne kendsgerninger kan ganske vist ikke hindre historiefaget i at definere det historiske livs etablerede begreber videnskabeligt og anvende dem på andre tider eller områder. Således kan man naturligvis tale om en stat i højmiddelalderen, så længe de definitoriske udvidelser blot bliver sikret begrebshistorisk. Dermed tvinger begrebshistorien socialhistorien til at foretage et valg. Ved at anvende senere begreber på tidligere tider, eller omvendt ved at udstrække tidligere begreber til senere fænomener (som det er almindeligt, når man taler om feudalisme i dag), bliver der – i hvert fald hypotetisk – etableret minimale fællesnævner i de to discipliners genstandsområder.

¹¹ Paul-Ludwig Weinacht: *Staat: Studien zur Bedeutungsgeschichte eines Wortes von den Anfängen bis ins 19. Jahrhundert* (Berlin, 1968).

Den levende spænding mellem virkelighed og begreb dukker altså atter op på niveauerne for kilde- og videnskabssproget. Socialhistorien kan følgelig ikke undlade at tage højde for begrebshistoriens teoretiske præmisser, for så vidt som den undersøger langsigtede strukturer. På hvilket plan af almengørelse man bevæger sig – og det gør enhver socialhistorie, der spørger til varighed, tendenser og sigt – kan kun afgøres i refleksionen over de dermed anvendte begreber, der teoretisk hjælper til at afklare det tidlige forhold mellem begivenhed og struktur eller forholdet mellem varighed og forandring.

Således var eksempelvis 'legitimitet' først et udtryk i retssproget, som dernæst blev politiseret, da det blev inddraget i partiernes kamp som et traditionalistisk begreb. I sidste ende vandt også 'revolutionen' sin 'legitimitet'. Dermed rykkede legitimiteten ind i historiefilosofiske perspektiver og blev propagandistisk farvet alt efter det politiske ståsted hos dem, der benyttede sig af udtrykket. Alle disse betydningsniveauer, der gensidigt overlappede hinanden, forelå, da Max Weber havde neutraliseret udtrykket videnskabeligt for at kunne beskrive typer af herredømmeformer. Derved havde han af det empirisk foreliggende reservoir af mulige betydninger udarbejdet et videnskabsbegreb, der var tilstrækkelig formalt og alment til at kunne beskrive langsigtede og vedvarende, men også vekslende og overlappende forfatningsmuligheder, som opdeler de historiske »individualiteter« efter deres iboende strukturer.

Det er begrebshistorien, der med sine teoretiske præmisser stiller strukturelle udsagn over for udfordringer, som en eksakt arbejdende socialhistorie er nødt til at tage op.